

CARL NIELSEN, *SØVNEN*, OPUS 18

EN MUSIKTEKST BLIVER TIL

AF

ELLY BRUUNSHUUS PETERSEN

– *the innocent Sleep;*
Sleep, that knits up the ravell'd sleeve of care,
The death of each day's life, sore labour's bath,
Balm of hurt minds, great Nature's second course,
Chief nourisher in life's feast; –
Shakespeare, *Macbeth*, 2. akt 2. scene

Næppe var Carl Nielsens korværk *Søvn*, opus 18, udgivet i ny revideret udgave,¹ før hidtil ukendte kilder til teksten dukkede op. Det drejer sig om to af fire breve fra Carl Nielsen til forfatteren og digteren Johannes Jørgensen, som har skrevet teksten til *Søvn*. De fire breve, som kun kendes i afskrift, befinder sig i *Katolsk Historisk Arkiv i bispedømmet København*.² Jeg skylder maleren og forfatteren Stig Holting, formand for Johannes Jørgensen Selskabet (stiftet 2003), tak for at have gjort mig opmærksom på dette arkiv, og den derværende arkivar, John Damsager tak for den beredvillighed, hvormed han lod mig se og benytte materialet.

Næsten samtidig fandt man på Det Kongelige Bibliotek Johannes Jørgensens hidtil uregistrerede manuskript til Carl Nielsens *Søvn*.³

Kilder

Afskrifterne findes i en "Kollegiebog, Nr. 3724", 22x17,5 cm med spiralryg. Udenpå et gulbrunt omslag er skrevet med kuglepen: "Hugo

¹ *Carl Nielsen, Værker*. Udgivet af Carl Nielsen Udgiven, Det Kongelige Bibliotek. Serie III. Bd. 1. Udgivet af Lisbeth Ahlgren Jensen, 2001, s. xxi-xxvi og s. 80-133. For yderligere oplysninger om værkets tilblivelse og receptionshistorie henvises til denne udgave.

² Katolsk Historisk Arkiv i bispedømmet København, Johannes Jørgensen, 4010.02

³ *DK-Kk*, CNA, IA.b.13.

Østerbye / Breve til / Johannes Jørgensen HH / II". Bogen indeholder 100 sider, heraf 44 paginerede, beskrevet med kuglepen. Afskriften af Carl Nielsens breve findes på siderne 1-11.⁴ De fire breve er fra 24.5.1892 (side 1), 26.1.1902 (side 2), 20.10.1903 (side 3-5) 25.7.1903 (side 6-11). På brevet af 20.10.1903 har afskriveren, Hugo Østerbye noteret med blyant: "NB ! Carl Nielsens følgende Brev af 25-7-1903 læses før dette!"

Hugo Østerbye var en af Johannes Jørgensens yngre fortrolige, som fik tilladelse til at se i og kopiere fra hans store brevsamling. I bispedømmets arkiv findes også en kuvert med påskriften "Breve til Johannes Jørgensen I (i Foto-Kopier)." Da der ikke i *Katolsk Historisk Arkiv* findes nogen kuvert "II", træder kollegiebogen "II" sandsynligvis i stedet for. Hvorfor disse breve ikke er blevet kopierede, men afskrevet, får indtil videre stå hen i det uvisse; men der er ingen grund til at betvivle afskrifternes troværdighed. Første brev dateret "24-5-92" er adresseret til "Forfatteren Hr. Johannes Jørgensen, Kastanievej 19.V," og det andet fra "26-1-1902" til "Forfatteren Hr. Johannes Jørgensen og Frue / Frederiksberg Alle 21A." Disse breve handler om gensidige invitationer til privat samvær, hvoraf det sidste er et høfligt afslag fra Carl Nielsen og Anne Marie om at komme til Johannes Jørgensen samme dag. De sidste to fra 1903 er de mest indholdsrige, idet Carl Nielsen heri detaljeret redegør for de formelle og indholdsmæssige krav, han har til teksten til en ny komposition, han har i tankerne. Af brevene fremgår, hvorledes Johannes Jørgensen to gange har imødekommet disse krav med fremsendelsen af manuskriptet, dateret "21.11. 1903" som det endelige resultat - den anden kilde, der dukkede op efter trykningen af *Sønnen* i Carl Nielsen Udgaven. Den består af et ark, 14x20,5 cm, beskrevet med blæk. Manuskriptet indeholder tillige ændringer og overstregninger med blyant i Carl Nielsens hånd. Digtet lod Johannes Jørgensen trykke i *Illustreret Tidende* 6. november 1904 med ganske få ændringer med titlen *Sønnen / En Hymne*.

Johannes Jørgensen

Digteren Johannes Jørgensen (1866-1956) kom fra små kår i Svendborg. Som ganske ung blev han sendt til København for først at tage studentereksamen fra Nørrebro Latin- og Realskole og siden studere på Universitetet. Først opgav han studierne af germansk og klassisk filologi, siden zoologi og botanik, hvorefter han skaffede sig et levebrød

⁴ De øvrige brevskrivere er P.G. Philipsen, Johannes Jørgensen, Harald Høffding, R.L. Bergh.

som journalist ved flere aviser, *Socialdemokraten*, *Kjøbenhavns Børstidende*, *Tiden*, *Vort Land*, *National Tidende* og *Samfundet*. Samtidig var han oversætter og debattør ved et af tidens tidsskrifter *Tilskueren*, og midt i alt dette arbejdede han som forfatter. Allerede i 1896 konverterede han til katolicismen, hvilket fik afgørende betydning for hans liv og hans meget omfangsrige forfatterskab. Hans helgenbiografier, *Den hellige Frans af Assisi*, 1907, *Den Hellige Katerina af Siena*, 1915 og *Den Hellige Birgitta af Vadstena*, 1941 skaffede ham international berømmelse, ligesom *Mit Livs Legende*, I-VII, står som en milepæl i erindringslitteraturen. Desuden skrev han romaner, rejseskildringer, forskellige portrætter og digte. Af digtsamlinger skal i denne sammenhæng nævnes *Blomster og Frugter*, 1907, i hvilken hans digtcyklus *Sønnen* er indeholdt.⁵

Af brevene fra 1892 og 1902 fremgår, at Johannes Jørgensen og Carl Nielsen omgikkes privat. Følgende brev, dateret 4. januar 1945 til brevaforfatteren Hugo Østerbye, løfter lidt af sløret for tilblivelsen af teksten til *Sønnen*, men viser også en stor forfatters beundring for Carl Nielsen som skribent i forbindelse med *Min Fynske Barndom*, som Hugo Østerbye havde sendt ham:

“fra Johannes Jørgensen Fil Dr. Vadstena (Sverige) til Hugo Østerbye Stockholmsgade 3, Kbhvn Ø

Kære Hugo

Det er din Skyld, at jeg har ligget vaagen nu i Nat lige til Klokkeren 12 i Steden for at slumre. Hvordan det? Jo, for Du har sendt mig Carl Niensens ‘Min fynske Barndom’, og da jeg i Aftes havde begyndt paa den kunde jeg ikke holde op. Det er sjældent, det hænder mig med Bøger – men ‘Min fynske Barndom’ er nu ogsaa særlig gribende. Jeg har jo haft det som en Prins i Sammenligning med Carl Nielsen – har aldrig maattet vogte Gæs eller arbejde paa Teglværk som Dreng – maaske var der bleven mere ud af mig, hvis det havde været Tilfældet. Jeg synes, han er en Skribent af Rang – Steder som S. 72-78 og S. 159 vilde jeg godt have skrevet. Og der er mange lignende. Naar dertil kommer, at jeg jo er hjemme i den Egn, hvor Barndommen foregaar, ikke blot Odense, men Dalum, Hjallesø og Kisby forekommer jo deri, kan Du forstaa, at det ikke var en Bog til at sove fra. Og altsaa Tak fordi Du sendte mig den.

⁵Jf. biografiske oplysninger i Iben Holk: *Tårnspringeren Johannes Jørgensen, 1866-1956*, www.e-poke.dk/joergensen.asp.

Mon jeg for Resten har fortalt Dig, at min Digtecyklus 'Sønnen' er skrevet paa Bestilling af Carl Nielsen? Han opgav mig de Motiver, som skulde forekomme i Musikken, og jeg skrev saa de Vers, som skulde passe til den. Bedst blev vistnok den lille Sang 'Bøj kun dit Hoved, du Blomst.' Jeg ved ikke, om hele Værket nogensinde blev opført.

Jeg gjorde Carl Niensens Bekendtskab i Rom, Vinteren 1899-1900. Ogsaa i København var vi sammen, uden at jeg dog husker noget bestemt. Han blev jo berømt på 'Jens Vejmand' – Jeg husker, at jeg en Sommerdag gik i Dyrehaven med hans Datter (Irmelin, hvem Bogen er dediceret) – vi hørte en Lirekasse spille 'Jens Vejmand', og hun sagde: 'Far kan ikke taale at høre den Vise mere!' Ja, dette var Brevet om 'Min fynske Barndom'. Endnu en Gang – Du har gjort mig en stor Glæde. Hjærteligste Hilsener til Dig og Oda fra Elena og Din Ven fra Fyen

Johannes Jørgensen.⁶

Hukommelsen spiller ham et puds, når han hævder, at de mødtes første gang i Rom i året 1899; af det første brev i arkivet fremgår, at de allerede kendte hinanden i 1892.

Ideens opståen

Carl Nielsen og hans hustru Anne Marie tilbragte et halvt år fra februar til ultimo juli 1903 i Athen. Hustruen havde modtaget Det Anckerske Legat, og Carl Nielsen havde netop tegnet kontrakt med musikforlaget Wilhelm Hansen, ifølge hvilken han skulle have et fast beløb om måneden uanset hvor mange værker han fik fra hånden.⁷ I Athen komponerede han *Helios* Ouverturen. Tanken om et værk om sønnen har han muligvis haft allerede i 1901, idet han på bagsiden af skrivelse fra dette år skrev følgende:⁸

"Sønnens Sønner Drømmene og deres Søstre, Drømmesøstre rejse sig tungt søvndrukne En for En. Lænkede er de under Kronen af

⁶ Katolsk Historisk Arkiv i bispedømmet København, Johannes Jørgensen, 4010.02.

⁷ Torben Meyer og Frede Schandorf Petersen: *Carl Nielsen, Kunstneren og Mennesket*, 1, 1947-1948, s. 203.

⁸ Ifølge John Fellow (udg): *Carl Nielsen til sin samtid*, 1999, s. 722 var skrivelsen en opfordring til at give et pengebidrag til udsmykning af et rum på det nye rådhus i København.

Balsamtræet hvor dovent først og siden lyttende Hovedet hæve og fremad de skue...

... Hele Verden ryster og alt synes at skulle sprænges. Nogle raabe paa Mord og Blod.”⁹

Inden 22. februar 1903 må Carl Nielsen have henvendt sig til Julius Lehmann, idet slutningen af et brev af samme dato lader formode, at han tidligere har bedt Julius Lehmann skrive en tekst om sønnen. Carl Nielsen skriver:

“Jeg rejste sammen med en ung kjøn Dame fra Bozen til Bologne. Hun skulde gennemgaa en Kur for Søvnløshed i Rom. Havde ikke i lang Tid sovet. Fortalte hende at en Ven af mig, en Komponist havde i Sinde at skrive en Hymne eller Ode til Sønnen af det og det Indhold. Hun mente at det vilde blive en Velgjerning mod mange Mennesker hvis Ideen blev godt udført. Altsaa, kjære Ven
--- ?”¹⁰

To måneder senere, den 21. april 1903, vil han have et svar:

“Jeg vilde blot spørge Dem om De har den omtalte Text færdig; eller ifald De ikke har Lyst og Tid at tænke derpaa om De saa vil sende mig et Par Ord omgaaende da vi ikke bliver her saa længe og Posten er langsom. En af de nærmeste Dage bliver jeg nemlig færdig med en større Orkesterkomposition og da jeg nu alligevel er overfuld af Musik maa jeg strax have fat paa noget andet; især da Ideen med Sønnen er helt modsat det jeg lige har skrevet.”¹¹

Hvad Julius Lehmann har svaret, vides ikke, men historien er nu fremme ved brevene til Johannes Jørgensen.

Brevene til Johannes Jørgensen

Det første brev, der handler om *Sønnen*, er fra 25. juli 1903, og heri giver Carl Nielsen en lang redegørelse for, hvad hans ønsker til teksten og dens form er. Indholdsmæssigt er det langt fra de ovenfor citerede linier, som indeholder en atmosfære af fantasiverden. Her i brevet skitserer han i den første del solnedgangen, modsætningen til solop-

⁹ Citeret fra Fellow 1999 (note 8) s. 722.

¹⁰ *DK-Kk*, Nbd., 2.rk., 1994/123.

¹¹ *DK-Kk*, Acc., 1981/168.

gangen i *Helios*, og søvnens begyndelse. I anden del antyder han blot, at noget forstyrrer freden. Først med tredje del kommer sønnen og tager menneskene og hele verden i sin favn. Han sammenfatter det hele til:
 "I. nogle Ord der giver Søvnens Salighed
 II. noget som forstyrrer den
 III. den første Stemning maaske med en Allusion til Døden."
 Brevet lyder i sin helhed således:

"til Forfatteren Hr. Johannes Jørgensen Villa 'Refugium' Ordrupvej,
 Charlottenlund.
 p.t. Kallundborg den 25-7-1903.

"Kjære Johannes Jørgensen!
 Her har De mig allerede og gid De nu vilde hjælpe mig, for ellers gaar det ikke. – Jeg vilde gjerne skildre Sønnen i Toner, en Slags Hymne til dens Pris. Sønnen læger alle Saar og mildner alle Plager; den er det største Gode for alle levende Væsener og den salige Tilstand hvor intet er haardt og haandgribeligt men alting svømmer hen i en lang, gylden Evighed, – Men Sønnen har sine Drømme, baade de gode og de onde, men de maa vige hver til sit Sted; thi Sønnen kan vel nok forstyrres men aldrig dræbes. (Macbeth)
 Det maatte altsaa være et Digt paa en Maade i tre Dele. Men bliv nu ikke forskrækket; der behøver ikke at være mange Ord og Linier i hver Del; thi Musiken har jo den Evne fremfor de andre Kunster, at den kan dvæle og fremskynde hvorsomhelst det kræves. Maaske finder De ikke at Ideen er poetisk eller egner sig til digterisk Behandling. Men gjør nu hvad De kan, kjære Ven; thi jeg forsikrer Dem, at den er i højeste Grad musik-poetisk.
 Gid jeg blot havde Talent nok. – Maa jeg nu have Lov at hensætte hvad jeg havde tænkt mig hvis jeg selv skulde have givet mig af med at digte og forme Indholdet, hvad jeg indser, jeg ikke har den ringeste Evne til. Det er kun de raa Ingredienser som De selvfølgelig ikke skal tage det ringeste Hensyn til; det er kun min Fornemmelses Retning jeg antyder:
 (I) Rølig, drømmende gaar Skyen bort i Vesten.
 Dunblød ruller den ned bag Jordens dunkle Kreds,
 Og Solens sidste mørkerøde Lysning
 kysser – mellem lange, dvælende Skygger –
 det grønne Mos paa store Trær og Stene
 Og alting aabner sig og aander langt
 og tungt i mat, smilende Kamp
 om Alverdens Balsam og Manna og Salighed.

II Men ude i en fjern Horisont

Kommer - - - - -

- - - - -

- - de salige Drømme.

- - - - -

-de onde- - -

- - - - -

-forfærdende - - -

- - - - Hjælp!

III Store spørgende Menneskeøjne

sænker atter to og to

de matte bløde tunge Laag

og lukker sig som blundende Blomsterbægre

der har drukket af Solens røde Purpurstrøm

en Drømmedag

Og Søvnens store milde Vande

rinder ud over den ganske Verden:

Og saa kunde der maaske endda være Udsigt imod den sidste
lange Søvn. -

Altsaa, kjære Johannes Jørgensen:

I. nogle Ord der giver Søvnens Salighed

II. noget som forstyrrer den

III. den første Stemning maaske med en Allusion til Døden.

Vilde De nu gjøre dette for mig saa ved jeg ikke hvad jeg vilde
gjøre for Dem; ihvertfald skal De ikke komme til at fortryde det;
thi foruden det Honorar som De selv vil ansætte er min
Taknemmelighed og mit Venskab vel ogsaa noget værd.

Nu bringer jeg Dem tilslut mange Hilsener fra min Kone. Hun
beder mig skrive til Dem at hun glæder sig til at træffe Dem og
Deres Hustru engang inden altfor længe; saa skal vi fortælle Dem
om Grækenland og tale sammen om Rom og mange andre
Herligheder.

De bedste Hilsener fra Deres hengivne Carl Nielsen.

Min Adrs er de følgende fjorten Dage:

Fru Brodersen

Dalbyvej 10

Kolding.

derefter Toldbodvej 6 !. Kjøbenhavn."¹²

¹² Katolsk Historisk Arkiv i bispedømmet København, Johannes Jørgensen, 4010.02 .

Af det næste brev fra Carl Nielsen fremgår, at Johannes Jørgensen sendte ham fire digte, som han imidlertid ikke kunne bruge, da han mente, at disse passede sig bedre for en solist end for et kor, og han præciserede derfor nærmere hvad han ønskede: et kort almenbe-
skrivende digt. Han skrev:

“Til Forfatteren Hr. Johannes Jørgensen, Ordrupvej. Villa 'Refu-
gium', Charlottenlund
20-10-1903

Kjære Johannes Jørgensen!

De har beredt mig en stor Nydelse ved de fire smukke Digte De sendte mig igaar. Der er noget der minder mig om min Barndom i Fyn, noget som Pilehegn, fugtige grønne Marker ved Aftentide naar Solen synker. De afmaalte Slag af en Tøjrekølle er udmærket og meget andet. Men alligevel er jeg saa temmelig ulykkelig. Jeg kan nemlig slet ikke bruge det alligevel. Jeg havde tænkt noget helt objektivt. Husker De Macbeth's Om Sønnen i 'Macbeth' 2. Akt 3de Scene. Noget i den Retning havde jeg tænkt mig, noget almengyldigt for alle levende Væsener til alle Tider. – Men Deres Digte er saa smukke og jeg vil derfor meget gjerne have lov at komponere dem som Sange og som saadanne Sangtexter er de mig ret inderlig tilpas.

Men et Korværk er noget helt andet. Naar Menneskene kommer til at synge i Kor maa det gjælde noget helt andet end naar de synger hver for sig. Sammen kan man prise Guds Storhed og Godhed i al Evighed eller Solens Lys, Kjærlighedens Magt og andre Magter hvoraf vi er afhængige og hvis Kraft holder os oppe; derfor vilde nogle faa Linier have været nok for mig, ligesom 'Gloria in exelsis' eller 'Credo' var det for de gamle Kirkecomponister.

Men De maa endelig sende mig et Par Ord at De ikke er vred paa mig fordi jeg nu selv vil prøve paa at sammenfinde nogle Ord. Det er jo ingen Kritik.

Send mig saa et Par Linier, Kjære Johannes Jørgensen, at vi kan mødes snart uden at jeg behøver at føle mig skamfuld. Jeg har maaske heller ikke engang sagt Dem hvor kort Digtet burde være. Endnu engang Tak for det De har gjort.

Hils Deres Hustru fra os og selv hilses De paa det hjerteligste fra Deres hengivne

Carl Nielsen¹³

¹³ Katolsk Historisk Arkiv i bispedømmet København, Johannes Jørgensen, 4010.02

Johannes Jørgensen blev åbenbart ikke stødt over afvisningen af digtene, for han sendte et manuskript med digtet i en ny skikkelse dateret den 21. november 1903, og få dage efter kunne Carl Nielsen skrive til sin ven, pianisten Henrik Knudsen:

“Idag har jeg begyndt paa ‘Sønnen’. Det er ogsaa paa Tide at jeg faar begyndt thi imorgen er det den 28 Novbr og altsaa lige et Aar siden ‘Saul og David’ gik første Gang og i al den Tid har jeg kun præsteret Helios Ouverturen.”¹⁴

På trods af at han, som han tidligere havde skrevet, var “overfuld af Musik”, tog det ham et år at gøre værket færdigt. Kladden er slutdateret 10. november 1904.¹⁵ Af breve til sine venner og til sin hustru fremgår, at Carl Nielsen trods besværet var overmåde tilfreds med sit opus.¹⁶ Tekst og musik endte altså med at gå op i en højere enhed, men ikke uden sværdslag. For at kunne redegøre for dette må der drages sammenligninger mellem de tre tekster der foreligger:

A. *Sønnen*, I-VII, som Johannes Jørgensen sendte til Carl Nielsen i oktober 1903 efter første henvendelse, efterfølgende trykt i *Blomster og Digte*, København, 1907.

B. *Sønnen*, I-III, manuskript dateret 21. november 1903.

C. *Sønnen*, I-III, som den foreligger i Carl Nielsen Udgaven, bd. III/1.

Johannes Jørgensens svar på Carl Niensens bestilling

En sammenligning af disse tre tekster viser, at Carl Nielsen ikke har brugt Johannes Jørgensens tekster uden ændringer, og at dele fra begge versioner af Johannes Jørgensens digt indgår i hans værk. Af hans andet brev til digteren fremgår, at den første version oprindeligt var inddelt i fire digte. Da dette manuskript ikke kendes, kan det hverken vides med sikkerhed, hvilke digte det indeholdt, eller hvorledes digtcyklussen var inddelt. Sandsynligvis har Johannes Jørgensen sendt manuskriptet til hele digt-cyklussen, og ved trykningen i *Blomster og Digte* i 1907 ændret opdelingen fra I-IV digte til I-VII. Det fremgår af Carl Niensens andet brev, af brudstykker af teksten i kladden til kompositionen¹⁷ og af den endelige tekst, at Carl Nielsen i hvert fald

¹⁴ Citeret efter Irmelin Eggert Møller og Torben Meyer (udg.): *Carl Niensens Breve i Udvalg og med kommentarer*, 1954, s. 57.

¹⁵ DK-Kk, CNS 311b.

¹⁶ For nærmere oplysninger om dette henvises til *Carl Nielsen, Værker*. Udgivet af Carl Nielsen Udgaven, Det Kongelige Bibliotek (note 1) s. xxi-xxvi.

¹⁷ DK-Kk, CNS 311b.

har kendt indholdet i digt I-V og VII. Den trykte udgave fra 1907 er derfor valgt som grundlag for den følgende undersøgelse.

Nedenfor bringes Carl Nielsens udkast til digtet, som beskrevet i brevet af 25. juli 1903 og Johannes Jørgensens digtcyklus *Sønnen*, fra *Blomster og Frugter* i skemaform. I højre kolonne er angivet stikord til angivelse af forskelle og ligheder i indhold og ord. Grå baggrund angiver, hvad Carl Nielsen brugte eller omskrev.

Carl Nielsens brev af 25.7.1903	Johannes Jørgensen, <i>Sønnen</i> , i <i>Blomster og Frugter</i> , København 1907, A, I-VII (grå baggrund angiver, hvad CN brugte eller omarbejdede.)	Kommentarer (Kursiv: citater af enten CN eller JJ)
"I. nogle Ord der giver Sønnens Salighed"		
(I) Rolig, drømmende gaar Skyen bort i Vesten. Dunblød ruller den ned bag Jordens dunkle Kreds. Og Solens sidste mørkerøde Lysning kysser – mellem lange, dvelende Skygger – det grønne Møs paa store Trær og Stene Og alting aabner sig og aander langt og tungt i mat, smilende Kamp om Alverdens Balsam og Manna og Salighed.	I Bag de fjerne Markers sidste Rand skinner Himlen som et Hav af Guld, og den saale Luft er ren og klar.	CN: Naturbeskrivelse – solnedgang – <i>Og Solens sidste mørkerøde Lysning</i> JJ: Solnedgang i digt I og II
	Himlen skinner som et gyldent Glar ude bag det skumringsmørke Land – og i Øst staar Maanen, rund og fuld.	
	Stilhed, Svaling, fred ... Se, Maanen stiger, Køer brøle i de fjerne Enge, hør – en afmaalt Tøjrekolles Slag.	
	Rind kun ud, du lange, hede Dag, og lad Maanen lyse mildt og længe over Jordens solskinstrætte Riger.	
	II Sænk kun dit Hoved, du Blomst, bøj det i Bladene ned, vent kun med lukket Krone Nattens livsalige Fred.	CN: Lægedom og Fred, <i>Balsam og Manna</i> JJ: <i>Sov dig salig og stund</i> CN: <i>Salighed</i>
	Natten, den milde, den tyste, kommer – o, bøj dig til Blund Sov under gyldne Stjærner, sov dig salig og sund.	
	Sov som et Barn, der vugges blidt i sin Moders Favn, vaagner kun halvt og sukker smilende Moders Navn.	
	III Store Søvn, du milde Moder, ved hvis Bryst vi Hvile finder som ved store, stille Floder, der i Fred og Mørke rinder.	CN: Sønnen som træster og livgiver: <i>Og alting aabner sig og aander langt</i>
	Blide Søvn, hvortil vi stræber, som imod et Hjem man stunder – salig er den Mand, som blunder, som har lukket sine Læber.	
	Lukket er de travle Læber, hviler som en afspændt Bue, kan ej smigre, kan ej true, kan ej sige Ord, der dræber.	

imod den sidste lange Sovn. –	De kendte Puder – Stuen, som jeg kender ... Det var kun Drøm, en Drøm kun, Gud ske Lov ... "Min Ven, sov ind igen, sov roligt, sov!"	
	VII Drømmen svinder, syner falme, Blændværk blegner hen	CN: Fred til mennesket og hele verden, <i>Og Søvnens store milde Vande vinder ud over den ganske Verden</i> ¶: <i>Salme</i>
	Over Jorden som en Salme gaar det gyldne Lys igen, Drømmen svinder, Syner falme	¶: <i>Natten er forbi: Tak for Fred og Hvil!, og vi gaar i Morgenrøden</i>
	Søvn vor Moder, Søvn vor Søster, Tak for Fred og Hvil! Vi har funden ved dit Hjærte nye Kræfter, nye Smil, og vi gaar i Morgenrøden, som for Nattens Gru os trøster, frem mod Livet, frem mod Døden – Søvn vor Moder, Søvn vor Søster!	CN: <i>Udsigt til den sidste lange Søvn</i> ¶: <i>Frem mod Livet, frem mod Døden –</i>

Carl Nielsens skitse til første del af digtet er en naturbeskrivelse – solnedgang – (Jf. *Solens sidste mørkerøde Lysning*), hvor alting i den tidligere beskrevne natur (Jf. *Alting aabner sig og aander langt*) i sønnen får lægedom, styrke og salighed (Jf. *Balsam og Manna og Salighed*). Til denne Carl Nielsens første del svarer digtene I, II og III, hvor i I solnedgangen og dagens slutning beskrives; i II findes lægedommen (Jf. *sov dig salig og sund*) og saligheden, som barnet føler i sin moders favn (Jf. *vaagner kun halvt og sukker smilende Moders Navn*).¹⁸ I III skildres sønnen som den store trøster, livgiver for hele menneskeheden (Jf. *du som lindrer, du som kvæger, du der styrker, du der trøster*).

Anden del (II) i Carl Nielsens brev omhandler mareridtet. Her har han ikke eksemplificeret indholdet, men kun angivet nogle få ord om onde drømme, der forstyrrer sønnen og får mennesket til at føle sig i den største nød. Johannes Jørgensens bud på mareridtet begynder med en henvisning til urten alrune. Det er en knoldplante, som tidligere havde stor betydning inden for den græske medicin som smertestillende middel. Ved indtagelse af store doser kan fremkaldes hallucinationer. Ifølge sagnet voksede den for foden af galgen, hvor en uskyldig mand var blevet hængt. I digtet mødes altså hallucinationer og sagn i en grufuld drøm om en drømmers mord på sin ven, og han stedes derfor i yderste nød (Jf. *Hjælp, Gud, min Fornuft*). Samme drøm fortsætter i næste digt, men her langt mindre konkret, idet det løsrevet fra det foregående kan handle om ethvert menneskes onde drøm om at være fortabt, forfulgt og truet af død.

¹⁸ Carl Nielsen udgav strofe II i *Strofiske Sange*, Op. 21, nr. 4 for sangstemme og klaver. Skitsen findes blandt skitserne til *Sønnen*. (DK-Kk, CNS 311c.).

I Carl Niensens tredje del (III) vendes efter en antydning af en opvågning af mareridtet tilbage til den rolige søvn (Jf. *Store spørgende Menneskeøjne sænker atter to og to de matte bløde tunge Laag*), og søvnen giver fred til mennesket og den hele verden (Jf. *Og Søvnens store milde Vande rinder ud over den ganske Verden*). Hos Johannes Jørgensen afbrydes drømmerens mareridt af virkeligheden – solnedgangens og natlampens lys, og digtet forsættes med skildringen af den tilbagevendende morgen med freden i et højere, religiøst perspektiv (Jf. *Salme*). Endelig kommer med sidste strofe i den af Carl Nielsen efterspurgte allusion til døden (Jf. *frem mod Livet, frem mod Døden*).

Carl Niensens afvisning af første version

Selv om Johannes Jørgensen med udgangspunkt i Carl Niensens brev, som vist ovenfor, opfyldte alle de heri angivne ønsker til teksten, kunne komponisten ikke bruge disse digte. Af hans andet brev af 25. oktober fremgår, hvad hans væsentligste anker var: stroferne var ikke objektive, de egnede sig ikke for kor, og de var for lange. Med hensyn til objektivitet henviste Carl Nielsen, som i første brev, til *Macbeth* og det kan kun være den i vignetten citerede replik, han henviser til.¹⁹ I denne replik er beskrevet alt hvad søvn kan bringe af glemsel, helbredende og styrkende kraft. Henvisningen til *Macbeth* gjaldt imidlertid kun denne uforstyrrede søvn og ikke *Macbeth* selv og tragediens handling. I Shakespeares stykke, hvor mareridtet er et resultat af en grusom handling i vågen tilstand, er det hverken muligt at vende tilbage til den uforstyrrede søvn eller til det vågne liv, og tragedien må da ende med døden for *Macbeth* og *Lady Macbeth*. Det er nærliggende at tro, at Johannes Jørgensen blev inspireret til sit digts vennemord på Carl Niensens foranledning, men komponistens musikalske ønske efter mareridtet var ikke den dramatiske endegyldige død, hvilket ville have krævet en helt anden videreføring, men en tredje del, hvori han ønskede første dels stemning genindført. Selv en *drøm* om mord var ham for konkret. Søvn måtte nok forstyrres af et mareridt, men der skulle være mulighed for at genoptage den uforstyrrede søvn, og derfor måtte mareridtet handle om en almenmenneskelig situation og ikke om mord og død.

At stroferne ikke egnede sig for kor hænger sammen med objektiviteten. Carl Nielsen mener her, at én sanger kan udtrykke subjektive følelser og berette om egne handlinger, mens et kor – mange mennesker – må synge om højere begreber som "Solens Lys" og "Kjærlighe-

¹⁹ Citeret fra *Macbeth*, Edited by Kenneth Muir, Catalogue NO. 2/28501/10, Mehtuen and co. Ltd. London, 1960, 2. Akt scene 2.

dens Magt” – to begreber som han havde sat i musik i henholdsvis koncertouverturen *Helios* og *Hymnus Amoris*, det ene værk uden ord, og det andet på latin netop for af fremme det objektive.²⁰ Endelig henviser han til renæssancens komponister, der skrev lange motetter med ganske få ord. Det vil sige at de objektive og ophøjede begreber kan indeholdes i få ord, og han ender med at undskylde, at han ikke har gjort tilstrækkelig rede for, hvor kort digtet burde være.

Johannes Jørgensens manuskript og Carl Nielsens tekst

Johannes Jørgensen reagerede en måned senere med at sende ham en ny version, dateret 21.11.1903. Det første man ser, er, at digtet nu er forkortet væsentligt. De første to digte med naturbeskrivelserne er udeladt, og med undtagelse af strofe 2, som er skrevet lidt om, genanvendes hele digt III. Ligeledes fastholdes mareridtet om vennemordet – måske for at beholde den antydede inspiration fra Macbeth – mens digt V og VI udelades. Den sidste strofe er ændret en smule ved at fjerne linie 2, og allusionen til døden er gjort mere klar i den sidste linie: *Søvn, vor Moder – Død, vor Søster!*²¹

Selv om Johannes Jørgensen havde forkortet sin digtcyklus, gjorde Carl Nielsen den endnu kortere, jf. efterfølgende skema:

Johannes Jørgensens Manuskript 21.11.1903, B (Grå baggrund angiver, hvad CN brugte)	Carl Nielsens tekst i førsteudgaven 1906, revideret og gengivet i Carl Nielsen Udgaven, C (Kursiv angiver hvad CN selv skrev eller omarbejdede)	Kommentarer
I	I	
Store Søvn, du milde Moder, ved hvis Bryst vi Hvile finder som ved store, stille Floder, der i Fred og Mørke rinder. Store Søvn, vor milde Moder!	Milde Søvn, du store Moder, <i>fromme Moder</i> , ved hvis Bryst vi Hvile finder, som ved store, stille Floder, der i Fred, der i Fred og Mørke rinder. Milde Søvn, vor Moder.	Søvnen som fredgiver til naturen
Dagen lang mod dig vi stunder, blide Hjem, hvortil vi stræber. Salig er den Mand, som blunder, som har lukket sine Læber! Salig er den Mand, som blunder!	Dagen lang mod dig vi stunder, blide Hjem, hvortil vi stræber. Salig er den Mand, som blunder, som har lukket sine Læber. Salig! ja, salig, salig er den Mand, som blunder. Salig, salig!	Søvnen som fredgiver til mennesket
Lukket er de travle Læber, hviler som en afspændt Bue, kan ej smigre, kan ej true, kan ej sige Ord, som dræber – hviler som en afspændt Bue!		JJ: dagens gerninger, der afbrydes af søvnen. CN: udeladt

²⁰Jf. brev til Bror Beckman 3.3.1897, gengivet i Møller og Meyer 1954 (note 14) s. 35.

²¹I digtet trykt i *Illustreret Tidende* står ”Søvn, vor Moder, Søvn, vor Søster!”.

	Det drypper tungt i Dybet, mørke Huler hænger lav og haardt ned over mig. Bag mig følger nogen! Hjælp mig!	
	<i>Jeg kvæles! En Dødsangst vil knuse mig! Jeg synker, jeg synker! Almægtige, o, frels mig! Jeg dør!</i>	CN tilføjer et dramatisk højdepunkt
III Drømme svinder, Syner falme, Blændværk blegner hen.	III Drømme svinder, Syner falme, Blændværk blegner hen.	Mareridtet stopper.
Over Jorden som en Salm gaar det gyldne Lys igen.. Drømme svinder, Syner falme!		JJ: Dagen begynder i et religiøst perspektiv jf. <i>Salm</i>
Søvn, vor Moder, Søvn, vor Søster, Tak for Fred og Hvil! Vi har funden ved dit Hjerte nye Kræfter, nye Smil –	Fromme Søvn, vor milde Moder, giv mig atter Fred og Hvil; <i>lad mig, lad mig, vor milde Moder,</i> ved dit Hjerte finde nye Kræfter.	CN omarbejder denne strofe, således, at sønnen fortsættes.
Og vi gaa i Morgenrøden frem mod Livet, frem mod Døden, som for Livets Dag os trøster – Søvn, vor Moder – Død, vor Søster!		JJ: beskriver en ny dags komme. CNS brev: <i>den sidste lange søvn</i> udelades
	Søvn, vor Moder, Søvn, vor Søster med det milde Glemselsbæger, hil dig, du, som lindrer, kvæger du, som trøster.	CN gentager første dels stemning med JJ's strofe 5
	Dagen lang mod dig, mod dig vi stunder, blide Hjem, hvortil vi stræber. Salig er den Mand, som blunder, som har lukket sine Læber. Salig, salig, salig, salig er den Mand, som blunder! Salig! Salig!	CN afslutter med gentagelse af første dels strofe 2.

Som det fremgår af ovenstående skema koncentrerede Carl Nielsen indholdet til generelt kun at omhandle sønnen som den store fredgiver til naturen (strofe 1) og til mennesket (strofe 2). Disse strofer er i manuskriptet omringet af en klamme, mens strofe 3-4 med beskrivelser af dagens gerninger, som afbrydes af sønnen, er overstreget. Carl Niensens øvrige notater er mindre radikale; det drejer sig om ændringer og tilføjelser af enkelte ord af hensyn til den musikalske rytme. Ændringerne er for de flestes vedkommende foretaget under renskrivning af kladden.²²

Den mest iøjnefaldende afvigelse er, at Carl Nielsen ikke anvender manuskriptets mareridts-scene, men i stedet bruger digt V strofe 1-3 fra Johannes Jørgensens første version. Disse strofer kan som nævnt udmærket stå alene uden de forudgående, og Carl Nielsen har hermed valgt den almene situation frem for en konkret handling. Han forbliver på denne måde i begrebsverdenen, hvor en tilbagevendende til den uforstyrrede søvn er mulig.

²² Kladde og renskrift hhv DK-Kk, CNS 311b og 311a.

Når man ser bort fra tekstgentagelser affødt af det musikalske forløb, hvor musikken, som han skriver "dvæler og fremskynder", er Carl Nielsens og Johannes Jørgensens tekster i mareridt-delen identiske indtil "Jeg kvæles". Imidlertid bevirkede udeladelsen af drømmen om venemordet en nedtoning af det dramatiske, og komponisten tillod sig da at tilføje sin egen dramatiske drejning af teksten. I kladden findes et par linier, som har tråde tilbage til hans egne ideer i første brev til Johannes Jørgensen; der står: "Hjælp mig! Jeg kvæles, min Angst er forfærdelig, Jeg synker, jeg synker, Almægtige, frels mig, jeg dør." Ordene "forfærdelig" genfindes i brevet som afledning af "forfærdende" og "Hjælp mig" som "Hjælp". I kladden under systemet på samme side har Carl Nielsen skrevet: "min Angst er forfærdelig, jeg kvæles, Alrune, o dunkle Urt, ak, hjælp mig dog, ak Herre min Gud"; "Herre min Gud" ændret til "hjælp mig dog, o, frels mig, hjælp". Ordene "kvæles", "Alrune, o dunkle Urt", "Hjælp" og "Gud" findes i de udeladte strofer; og der er ingen tvivl om, at han har arbejdet på at skabe et dramatisk højdepunkt i teksten, som kunne gå hånd i hånd med det musikalske, og han endte med at indføre de eneste for Johannes Jørgensens tekster helt fremmede ord: "Dødsangst vil knuse mig! Jeg synker, jeg synker! Almægtige, o frels mig! Jeg dør." – og mere dramatisk kan det vel ikke blive!

Linie 1-2 efter mareridtet er identisk med Johannes Jørgensens. Digteren fortsætter i begge sine versioner med at beskrive dagens komme (Jf. *Gaar det gyldne Lys igen*) og i anden strofe former han en tak til den afsluttede og livgivende søvn, og hele digtet afrundes med en direkte henvisning til den sidste store søvn (Jf. *Søvn, vor Moder, Død, vor Søster*), sådan som Carl Nielsen ønskede i sit første brev. Atter koncentrerer Carl Nielsen sig imidlertid om søvnen, idet han udelader dagens begyndelse og det religiøse aspekt, og takken ændres med få ord til en bøn om fred, hvile og nye kræfter. Hos Carl Nielsen er natten/søvnen altså endnu ikke forbi, og der kræves derfor ikke noget nyt musikalsk materiale – det ville ellers have været naturligt, dersom teksten havde fortsat med beskrivelse af den opgående sol. Tekstligt og musikalsk kan han derefter vende tilbage til stemningen i første del med Johannes Jørgensens strofe 5 i første del, og teksten afslutter værket med en tro gengivelse af første dels strofe 2. Allusionen til døden hos Johannes Jørgensen måtte Carl Nielsen altså i sidste ende udelade. Til gengæld holdt han sig inden for rammerne af begrebet søvn med "de gode og de onde Drømme på hvert sit Sted": salighed overfor mareridt / Himmel overfor Helvede.

Ringen er sluttet

Vejen fra de første tanker via de første nedskrevne linier til det færdige resultat gik gennem et samarbejde mellem Johannes Jørgensen og Carl Nielsen, hvor de gensidigt inspirerede hinanden. Digteren lod sin version fra 21. november 1903 trykke, sådan som han følte digtet skulle være, og Carl Nielsen tilpassede hans digt nænsomt til sine egne tanker og det musikalske forløb.

I *Helios* fortolkede Carl Nielsen solens gang i en bue op over himlen: "Stilhed og Mørke – saa stiger Sol under frydefuld Lovsang – Vandrer sin gyldne Vej – sænker sig stille i Hav."²³ I *Søvnen*, som han kaldte *Helios*' modsætning,²⁴ følger vi buen den anden vej: Salighed – Helvede – Salighed. Ringen er sluttet.

SUMMARY

ELLY BRUUNSHUUS PETERSEN: *Carl Nielsen: Sleep, Opus 18. A libretto takes form.*

This article describes the genesis of the libretto to Carl Nielsen's piece: *Sleep*, opus 18, for choir and orchestra.

I acknowledge my gratitude to painter and writer Stig Holting for pointing out to me in 2003 that there might be letters from Carl Nielsen in the Catholic Historical Archive in the Diocese of Copenhagen. There I found transcripts of four letters from Nielsen to the writer Johannes Jørgensen, of which two relate to the libretto for *Sleep*. Almost at the same time, Jørgensen's hitherto uncatalogued manuscript of the same came to light in the Royal Library. After a description of the sources and a short presentation of Johannes Jørgensen and his connection with Carl Nielsen, the text of the two letters is given. In the first, Nielsen states his preferences for the form and content of the libretto and himself provides headings for the poem's content. Particularly noteworthy is his reference to *Macbeth*, a reference which is repeated and enlarged on in the second letter. Here the composer politely regrets that he is unable to use the poem cycle earlier printed in the collection *Flowers and Fruits*, which Jørgensen had initially sent, and sets down his reasons why he cannot use it. There then follows a comparison between the first letter and Jørgensen's first work for Nielsen – the poem cycle from *Flowers and Fruits* – with the aim of showing how the writer has met Nielsen's wishes. The final section compares Jørgensen's manuscript with the text as it stands in the printed score of Nielsen's work. Examples are given of the composer's changes and additions with explanations from the musical point of view, in order to show how a musical libretto took form through the close cooperation of two artists.

²³ Motto for *Helios*, trykt i førsteudgaven af partituret. For yderligere oplysninger henvises til *Carl Nielsen, Værker*. Udgivet af Carl Nielsen Udgiven, Det Kongelige Bibliotek, Serie II. Bd. 7. Udgivet af Thomas Michelsen, 1999, s. xxii-xxvi.

²⁴ Jf. tidligere citerede brev til Julius Lehmann 21.4.1903 (*DK-Kk*, Acc.1981/168).